

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРИРОДНИЧИХ ДИСЦИПЛІН

У статті з'ясовується сутність педагогічних умов розвитку пізнавальної активності, обґрунтовуються педагогічні умови розвитку пізнавальної активності майбутніх учителів початкової школи у процесі вивчення природничих дисциплін.

В статье рассматривается сущность педагогических условий развития познавательной активности, обосновываются педагогические условия развития познавательной активности будущих учителей начальной школы в процессе изучения естественных дисциплин.

The article reveals the essence and justifies the pedagogical conditions for the development of future teachers' cognitive activity in the study of natural sciences.

Реалізація Державного стандарту початкової загальної освіти ставить перед вищою педагогічною школою завдання підготовки педагога, готового до активної пізнавальної діяльності протягом усього життя; який прагне постійного оновлення своїх знань, умінь і навичок; здатний вдосконалювати їх на основі пізнавальної та життєвої активності. Розв'язання цього завдання потребує створення у вищих педагогічних закладах умов для розвитку активної особистості майбутнього вчителя. У зв'язку із зазначеним актуальною є проблема з'ясування умов розвитку пізнавальної активності студентів.

Аналіз педагогічних джерел засвідчив, що проблема виявлення умов і засобів, які стимулюють пізнавальну активність майбутніх фахівців, є багатовекторною. Різні аспекти формування пізнавальної активності студентів розкриті у працях А. Алексюка, Ю. Бабанського, А. Вербицького, В. Вергасова, В. Лозової, Т. Паніної та ін. науковців. Проблеми виявлення умов активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів присвячені дослідження П. Лузана, О. Мачушник, О. Пиндик, Т. Темерівської та ін. Удосконалення підготовки майбутнього учителя початкової школи розглядається у працях П. Гусака, Н. Кічук, Л. Коваль, А. Кучерявого, Г. Тарасенко, Л. Хомич та ін. дослідників.

Однак досліджень, присвячених розвитку пізнавальної активності майбутніх учителів початкової школи у процесі вивчення природничих дисциплін, недостатньо.

Мета статті полягає в тому, щоб виявити та обґрунтувати педагогічні умови розвитку пізнавальної активності майбутніх учителів початкової школи у процесі вивчення природничих дисциплін.

У науковій літературі існують різні дефініції поняття «умови». Зокрема, філософи трактують поняття «умови» як категорію, що виражає відношення предмета до навколишніх явищ, без яких він існувати не може [12, с. 442].

Педагоги під умовами розуміють таке середовище, в якому в тісній взаємодії представлена єдність дидактичних, психологічних, загальнопедагогічних факторів, що забезпечують можливість педагогові організувати активну навчально-пізнавальну діяльність студентів [13, с. 192].

На думку Т. Шамової, враховуючи те, що пізнавальна активність — це якість діяльності, в якій проявляється ставлення учня до предмета і процесу діяльності, на перше місце серед усіх умов слід поставити формування в учнів позитивних мотивів учіння [14, с. 93].

Дотримуючись визначення, яке дане в «Енциклопедії освіти», ми розглядаємо мотивацію учіння як складну систему спонукань (потреб, мотивів, цінностей тощо), властивих особистості, які спрямовують її пізнавальну діяльність на отримання, збереження і перетворення знань, умінь та навичок, а також значною мірою визначають її успішність [3, с. 528].

У психолого-педагогічній літературі мотиви учіння поділяють на зовнішні та

внутрішні. Зовнішні мотиви безпосередньо не стосуються змісту, процесу та результатів навчальної діяльності. Учіння виконує функцію лише засобу досягнення важливих для особистості інтересів. Це бажання отримати в майбутньому певну професію, продемонструвати свої можливості, отримати високі оцінки, виглядати не гіршим за інших; почуття обов'язку, власної гідності; прагнення утвердитися серед товаришів, уникнути неприємностей; розуміння значення навчання для майбутнього життя тощо. До внутрішніх мотивів належать спонукання, в основі яких лежить задоволення від процесу та безпосередніх результатів навчально-пізнавальної діяльності. Вони виникають, якщо навчальна діяльність викликає в особистості позитивні емоційні переживання [5; 10].

Вивчення досвіду організації навчально-виховного процесу у вищих педагогічних закладах, анкетування і бесіди зі студентами, викладачами засвідчили, що вища педагогічна освіта зорієнтована переважно на стимуляцію саме зовнішніх мотивів. Як зазначає І. Зимня, «на ефективність учіння великий вплив має потреба в досягненні, тобто прагнення людини до покращення своїх результатів. Задоволення студента учінням залежить від ступеня задоволення цієї потреби. Ця потреба заставляє майбутніх педагогів більше концентруватися на навчанні і в той же час підвищує їх соціальну активність» [5, с. 228].

Для навчальної діяльності особливо важливі мотиви внутрішні, пізнавальні. Вони усвідомлюються людиною як жаждоба знань, необхідність в їх присвоєнні, прагнення до розширення кругозору, поглиблення і систематизації знань. Студент, який керується такими мотивами, наполегливо, із захопленням розв'язує навчальні задачі, незважаючи на втому, час, фактори, що відволікають.

Могутнім спонукачем активності особистості, провідним мотивом навчальної діяльності є пізнавальний інтерес, «під впливом якого всі психічні процеси протікають особливо інтенсивно і напружено, а діяльність стає цікавою і продуктивною» [15, с. 6]. Він, з однієї сторони, проявляється в результаті активних дій студента, а з іншої — сприяє прояву активності.

Таким чином, ми розглядаємо формування мотивації учіння (потреб, мотивів, інтересів тощо) як умову розвитку пізнавальної активності майбутніх учителів початкової школи під час вивчення ними природничих дисциплін.

Як стверджує І. Сташкевич, у процесі навчання студентів «повинні спеціально створюватися умови і використовуватися засоби, реалізація яких дозволить забезпечити активізацію учіння, тобто мобілізацію інтелектуальних, морально-вольових і фізичних сил для досягнення ними більш високого рівня навчально-пізнавальної діяльності. Відсутність самостійності й активності студентів у навчальному процесі зводить на ніщо зусилля викладача» [11, с. 46].

У педагогічних дослідженнях П. Лузана [6], З. Слєпкань [9] та інших учених активізація процесу навчання розглядається як удосконалення змісту, методів, засобів та організаційних форм навчально-пізнавальної роботи, яке забезпечує активну самостійну теоретичну і практичну діяльність студентів у всіх ланках навчального процесу. Її розглядають також як систему умов, які забезпечують пізнавальну активність особистості в навчанні [8, с. 39].

Розвиток пізнавальної активності фахівців залежить від змісту професійної підготовки, що зумовлюється цінностями і сутністю професійної діяльності, загальною метою підготовки, вимогами споживачів освітніх послуг. У сучасних умовах розвитку вищої школи вдосконалення змісту природничо-наукової підготовки майбутніх учителів початкової школи здійснюється відповідно до тенденцій розвитку науки і загальноосвітньої школи, суспільства.

Аналіз педагогічних джерел дав змогу виявити принципові вимоги, яких слід дотримуватися при вдосконаленні змісту навчальних програм із природничих дисциплін:

- забезпечення професійної спрямованості змісту природничих дисциплін;
- врахування рівня компетентності, необхідного студентові для того, щоб стати

професійним фахівцем після завершення навчання;

- науковість, доцільність, значущість змісту;
- усунення дублювання змісту у вивченні природничих дисциплін шляхом його інтеграції;
- мінімізація змісту.

Майбутній педагог початкової школи може бути підготовлений до виконання різних завдань і функцій професійної діяльності лише у діяльності. Тому важливо підібрати оптимальні форми і методи навчання студентів, які сприяють особистісному та професійному розвитку фахівця.

Серед методів навчання деякі дослідники (Б. Бадмасв, С. Смірнов, А. Смолкін та інші) виділяють активні методи, розуміючи під ними ті, «які реалізують установку на більшу активність суб'єкта в навчальному процесі» [10, с. 169]. До таких методів належать: методи програмового навчання, проблемного навчання, інтерактивного навчання. Вважають, що вони є методами активного навчання.

Як зазначає А. Вербицький, поняття «активне навчання» знаменує «перехід від регламентуючих, алгоритмізованих, програмованих форм і методів організації дидактичного процесу у вузі до розвиваючих, проблемних, дослідницьких, пошукових, які сприяють виникненню пізнавальних мотивів, інтересу до майбутньої професійної діяльності, умов для творчості та спілкування у навчанні» [1, с. 43].

Характерними особливостями методів активного навчання є такі: активізація мислення студентів, які спонукають до активності незалежно від того, бажають вони цього чи ні; залучення майбутніх педагогів у навчальний процес протягом усього заняття; формування умінь та навичок нестандартного вирішення проблем за рахунок ігрового імітаційного моделювання; орієнтація на самостійне творче вироблення рішень, підвищення мотивації й емоційності навчання; спонукання суб'єктів навчального процесу до діалогічної взаємодії; постійна взаємодія студентів і викладачів на основі прямих і зворотних зв'язків [2, с. 95].

У процесі викладання природничих дисциплін ми добирали такі методи навчання, використання яких забезпечувало б активну участь студентів у пізнавальному процесі, зокрема: проблемний виклад матеріалу, створення проблемної ситуації, презентації, дискусії, виконання різноманітних конструктивних і творчих завдань, проведення спостережень із наступним їх обговоренням, моделювання та аналіз ситуацій, ділові та рольові ігри. За допомогою цих методів студенти залучаються до пошукової діяльності, засвоюють знання, у них розвиваються пізнавальні потреби, ціннісні орієнтації.

На думку А. Вербицького, «найбільш характерним напрямком підвищення ефективності вузівського навчання є створення таких психолого-педагогічних умов, у яких студент може зайняти активну особистісну позицію й найбільш повною мірою розкритися як суб'єкт навчальної діяльності» [1, с. 45]. Суб'єктність означає активну участь студентів в організації навчального процесу, врахування їхніх потреб і можливостей, співробітництво під час визначення навчальних завдань та оптимальних шляхів їх реалізації, а також залучення до оцінювання ефективності навчальної діяльності.

Аналіз педагогічних досліджень засвідчив, що значну роль у формуванні пізнавальної активності студентів відіграють різноманітні форми спільної навчальної діяльності, засновані на спілкуванні та взаємодії. Такі групові форми (виконання групових завдань, дискусії, ділові ігри тощо) передбачають активну участь студентів у колективному обговоренні проблем, спільній роботі з вироблення рішень, аналізу й осмислення результатів; виконанні різних ролей і функцій.

Використання активних методів навчання, форм спільної діяльності потребує внесення змін у методіку проведення традиційних занять (лекцій, практичних і лабораторних занять). Принцип діалогізму, характерний для активного навчання, передбачає переосмислення функцій лекційних занять стосовно інших форм навчання і вимагає такої

побудови змісту лекцій, яка відображала б хід розв'язання певних проблем, альтернативні підходи до них [2, с. 89].

Лекція залишається «ефективною формою систематичного, живого, безпосереднього контакту свідомості, почуття, волі, інтуїції, переконання, всього багатства особистості педагога із внутрішнім світом слухача» [4, с. 146]. Однак функції лекцій набувають певних особливостей:

- інформаційна перестає бути провідною;
- зростає значення мотиваційної та професійно-виховної функцій;
- більша увага приділяється організаційно-орієнтаційній (забезпечує орієнтацію студентів в інформаційних джерелах), оцінювальній і розвивальній (забезпечують формування мислительних умінь, оцінного ставлення до тих чи інших наукових проблем) функціям.

На думку О. Горохівського, в умовах лекційних занять теоретичне знання тільки тоді стає засобом формування пізнавальної мотивації й активності, коли засвоюється в умовах діалогу викладача і студентів [2, с. 89]. Зокрема, лекція-бесіда передбачає безпосередній контакт з аудиторією, дозволяє привернути увагу студентів до найбільш важливих питань теми, визначити зміст і темп викладу з урахуванням специфіки аудиторії. Лекція-дискусія передбачає вільний обмін думками у проміжках між логічно завершеними повідомленнями навчального матеріалу.

Під час активного навчання здійснюється взаємодія студентів між собою при виконанні завдань у парі, групі. Спільна діяльність студентів на лабораторних і практичних заняттях дозволяє не тільки обмінюватися наявною в них інформацією, а й оцінювати свої знання, вміння. У процесі спілкування вони одержують можливість висловлювати ідеї, порівнювати їх з ідеями інших. Рефлексивне ставлення студентів до власного досвіду, його усвідомлення й переоцінка у спілкуванні з іншими є важливою умовою активізації їхньої пізнавальної діяльності.

На розвиток пізнавальної активності майбутніх учителів, як свідчить аналіз педагогічних досліджень, впливає використання в навчально-виховному процесі вищої педагогічної школи інформаційних технологій. Під інформаційними технологіями навчання розуміємо процеси підготовки і передачі інформації за допомогою комп'ютера студентів, тобто таку технологію навчально-виховного процесу, яка пов'язана з використанням сучасних електронних засобів.

Як зазначає В. Чайка, комп'ютерні засоби дають змогу забезпечити активне сприймання студентами знань, удосконалити процес формування практичних умінь і навичок, забезпечити прямий і зворотний зв'язок викладача зі студентами, ефективний контроль та самоконтроль знань, активізувати діяльність викладача і студентів, їхні можливості в активному і самостійному пошуку знань [13, с. 174].

Використання інформаційних технологій у процесі навчання студентів природничих дисциплін забезпечує демонстрування основних понять навчальних дисциплін і природничих об'єктів; моделювання різних природничих процесів; здійснення контролю й оцінки рівня знань на основі спеціально розроблених комп'ютерних програм; оптимальну для кожного конкретного студента послідовність, швидкість сприйняття інформації, можливість самостійної організації вивчення навчального матеріалу.

Аналіз педагогічних джерел показав, що важливою умовою, яка сприяє розвитку пізнавальної активності студентів, є створення сприятливого для навчання емоційного клімату, атмосфери співробітництва між викладачами і студентами. Як зазначають Л. Вавілова і Т. Паніна, психологічний клімат відображає якісну сторону міжособистісних взаємин і є сукупністю психологічних умов, що сприяють або перешкоджають спільній продуктивній діяльності [7, с. 18].

У процесі навчання студентів природничих дисциплін ми намагалися створити такий тип взаємин між викладачами і студентами, який допомагає студентам зайняти суб'єктивну

позицію, коли вони навчаються, спілкуються, оцінюють свої результати. На основі аналізу педагогічної літератури були з'ясовані правила співробітництва, яких слід дотримуватися на занятті:

- кожен учасник групової взаємодії заслуговує, щоб його вислухали;
- до будь-якого висловлювання студента слід ставитися з повагою;
- критикуються ідеї, а не особистості;
- мета спільної діяльності полягає в можливості вибрати найкраще рішення, почути різні думки з певного питання.

У таких умовах студенти проявляють пізнавальну активність, без вагань висловлюють власні думки, пропонують свої варіанти відповідей для обговорення.

Таким чином, під педагогічними умовами розвитку пізнавальної активності майбутніх учителів початкової школи ми розуміємо чинники, які дають змогу викладачеві у процесі навчання студентів природничих дисциплін підвищувати рівень їхньої пізнавальної активності. Нами визначено сукупність педагогічних умов розвитку пізнавальної активності майбутніх педагогів у процесі вивчення природничих дисциплін: формування мотивації учіння, удосконалення змісту природничих дисциплін, застосування активних методів і форм навчання, використання інформаційних технологій навчання; створення сприятливого для навчання емоційного клімату, атмосфери співробітництва.

Перспективи подальших пошуків у напрямку дослідження вбачаємо у визначенні критеріїв та показників розвитку пізнавальної активності майбутніх учителів початкової школи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. / А. А. Вербицкий. — М.: Высшая школа, 1991. — 206 с.
2. Горохівський О. Є. Формування пізнавальної активності курсантів вищих навчальних закладів Міністерства надзвичайних ситуацій у процесі вивчення спеціальних дисциплін: дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / О. Є. Горохівський. — Вінниця, 2006. — 206 с.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — 1040 с.
4. Загвязинский В. И. Теория обучения: Современная интерпретация: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. И. Загвязинский. — М.: Изд. центр «Академия», 2001. — 192 с.
5. Зимняя И. А. Педагогическая психология: учебник для вузов / И. А. Зимняя. — Изд. второе, доп., испр. и перераб. — М.: Логос, 2002. — 384 с.
6. Лузан П. Г. Теоретичні і методичні основи формування навчально-пізнавальної активності студентів у вищих аграрних закладах освіти: дис... д-ра пед. наук: 13.00.04 / П. Г. Лузан. — К., 2004. — 505 с.
7. Панина Т. С. Современные способы активизации обучения: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Т. С. Панина, Л. Н. Вавилова; под ред. Т. С. Паниной. — М.: Изд. центр «Академия», 2006. — 176 с.
8. Серета І. В. Організаційно-педагогічні умови активізації процесу самовиховання студентів гуманітарних факультетів університету: дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / І. В. Серета. — Миколаїв, 2007. — 260 с.
9. Слепкань З. І. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі / З. І. Слепкань — К.: НПУ, 2000. — 210 с.
10. Смирнов С. Д. Педагогика и психология высшего образования: От деятельности к личности: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / С. Д. Смирнов. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Издательский центр «Академия», 2005. — 400 с.
11. Сташкевич И. Р. Теория и практика познавательной самостоятельности курсантов военных вузов при компьютерном сопровождении учебного процесса: дисс... д-ра пед. наук: 13.00.08 / И. Р. Сташкевич. — Челябинск, 2004. — 353 с.
12. Философский словарь / под ред. М. М. Розенталя. — М.: Политиздат, 1980. — 359 с.
13. Чайка В. М. Підготовка майбутнього вчителя до саморегуляції педагогічної діяльності: монографія / за ред. Г. В. Терещука. — Тернопіль: ТНПУ, 2006. — 275 с.
14. Шамова Т. И. Активизация учения школьников / Т. И. Шамова. — М.: Педагогика, 1982. — 209 с.
15. Щукина Г. И. Активизация учебной деятельности учеников в учебном процессе / Г. И. Щукина. — М.: Просвещение, 1979. — 160 с.